

Інтереси Росії на Південному Кавказі та роль регіону у міжнародній співпраці (90-і рр. ХХ – початок ХХІ ст.)

Досліджуються політика та інтереси Росії по відношенню до соціальних, політичних, а також етнічних проблем Південного Кавказу у 90-х рр. ХХ– на поч. ХХІ ст., аналізується роль регіону у міжнародній співпраці.

Ключові слова: Південний Кавказ, геополітика, зона інтересів, конфлікти, взаємини, стратегічна безпека, економічна безпека.

Події, що відбуваються на Кавказі сьогодні, мають не лише регіональний але й глобальний вимір і тому привертають особливу увагу традиційних основних гравців у цьому регіоні – Росії, Туреччини та США. Незважаючи на незалежність держав регіону, Росія спробує контролювати ситуацію та впливати на неї як економічними, так і політичними засобами.

Зовнішньополітична діяльність Росії у південно–кавказькому регіоні неодноразово розглядалася багатьма науковцями, що знайшло своє відображення в книгах, статтях і аналітичних матеріалах. Російські аналітики (А.Арбатов, А.Зубов, та ін. [1;2;3;4]), розглядають проблему безпеки Росії через призму російської думки. У межах такої позиції головне завдання Москви – проголошення всього пострадянського простору сферою особливих інтересів Росії.

Другу концепцію формують дослідники (Г.Алиев, А.Уткин та ін.)[5;6] помірковано–ліберальної спрямованості. Вони вважають, що зовнішня політика держави на пряму обумовлена її внутрішнім соціально–економічним і політичним станом. Тому, виходячи з цього, Росія повинна сконцентрувати свої ресурси на вирішення власних справ, а зовнішні витрати здійснювати відповідно до своїх можливостей. Виходячи з цієї концепції, Росії необхідно зробити все можливе для врегулювання соціальних і етнічних конфліктів, що постійно виникають на Південному Кавказі, включаючи її миротворчу діяльність та співробітництво із зацікавленими державами. Отже, Росії необхідно не конкурувати з США, Європою та Туреччиною на Південному Кавказі, а стати партнером з метою прискорення економічного і соціального розвитку новоутворених держав.

На Південному Кавказі Росія традиційно мала багато інтересів – соціальних, політичних, культурних і економічних. І тому є ґрунтовні причини. Головна із них – геополітична і цивілізаційна єдність кавказького регіону. Північний Кавказ історично пов'язаний з Південним Кавказом, як культурно так і етнічно, входив до складу Російської Федерації. За певних

умов цей фактор може легко стати приводом для конфліктів. В кінцевому випадку це і складає загрозу цілісності Росії.

Події в Нагорному Карабасі викликали напругу на всьому Кавказі, в результаті чого тисячна армія представників вірменського населення направились у південні області Росії – Краснодар і Ставропіль, а також до Москви. Міграція загострила внутрішню етнічну ситуацію в цих містах. В результаті на території Росії виникли багаточисельні незаконні озброєнні формування, починаючи від нелегальних національно–визвольних армій до відкрито кримінальних банд зі своїми центрами підготовки. Все це призводило до погіршення загальної соціально–кримінальної ситуації. Російська влада розуміла, що невирішені конфлікти у Закавказзі впливають на російський Північний Кавказ, і тому, все більше намагались перетворити Кавказ в зону миру і стабільності через посилення федеральної влади і інтеграції. Саме інтеграція стала методом стратегічної безпеки.

Російські меншини на Південному Кавказі стали ще одним об'єктом національного інтересу Росії. Конфлікти, що виникали в регіоні, змусили тисячі російських громадян залишити регіон. Восени 1993 року Федеральна еміграційна служба надала звіт, згідно якому в найближчі два роки передбачалось прибуття із Закавказзя близько 400 тисяч емігрантів.

На Південному Кавказі Росія не бажала проникнення в регіон третьої сили, навіть в якості військової допомоги та поставки зброї. Вперше ця ідея була висунута у 1993р. на адресу Туреччини, стосовно її можливого втручання у Нагорне – карабаський конфлікт.

Не менш важливими були і є економічні інтереси Росії на Південному Кавказі. Безумовний економічним інтересом для Росії є запаси нафти і газу у Каспійському басейні. Так як російська економіка заробляє 43–45% стійкої валюти від експорту нафти і газу, то перетворення прикаспійських держав у потужні експортери енергії може завдати великого збитку Росії. Участь великих нафтових компаній світу у розробці енергоносіїв Каспію, присутність США і Китаю розцінюються в Москві як загроза російським національним інтересам.

Одним із головних об'єктів суперництва між Туреччиною і Росією на Південному Кавказі – є проблема транспортування нафти і газу на світовий ринок. Обидві держави розробили не один проект постачання азербайджанської і частково казахстанської нафти до світових ринків збуту. В той час коли Туреччина запропонувала лінію Баку–Джейхан, Росія вважала за необхідне використання свого власного трубопроводу Чечня – Новоросійськ. Російська сторона розцінила турецький проект недоцільним. Представники російської політичної і інтелектуальної еліти розцінюють будь яку спробу обійти Росію у питанні про експорт нафти із Баку і Казахстану, як зазіхання на її законні права.

Південний Кавказ – зона між російським Північним Кавказом і ісламським світом, Туреччиною і Іраном – двома державами, де вплив Росії розцінюється, як відкритий виклик. Прозахідні сили в російському уряді називають Туреччину меншим злом, вбачаючи, що загрозу ісламського радикалізму створює Іран. Однак консервативне крило російських політиків відмічає той факт, що іранські амбіції обмежені, і фактично інтереси двох країн – Росії і Ірану – співпадають з бажанням не допустити посилення турецького і західного впливу у південно–кавказькому

регіоні. Туреччина ж вважає себе державою з одним із самих потужних потенціалів озброєння в світі, і це, на її думку, дозволяє їй отримати перевагу над Росією переважно в регіональній розстановці сил, враховуючи, що Південний Кавказ – важлива територія для Росії.

Питання безпеки завжди домінувало в політиці Радянського Союзу по відношенні до Кавказу і Центральної Азії. Росія і тепер сприймає Туреччину як свого геополітичного суперника в цих регіонах. Розпочата ще в останні роки існування СРСР турецька експансія на Південному Кавказі, а також в тюркських республіках Центральної Азії, сприймалися як серйозний виклик російським національним інтересам. Російські націоналісти хвилювались, що турецький вплив може проникнути за межі Російської Федерації, досягти берегів Волги, південного Уралу і Сибіру. Підозра стосовно причетності турецьких неофіційних осіб до подій у Чечні лише посилювали таку небезпеку.

В російських коментарях Туреччина часто зустрічалась як «передовий загін» Заходу і НАТО на пострадянському політичному просторі. Союз Туреччини з Грузією і Азербайджаном сприймався як частина стратегічного плану створення міцної противаги Росії. Насправді, в «Концепції національної безпеки» 1997 року, Кавказ і Центральна Азія не фігурували в якості регіонів, в яких російський вплив знаходився під прямою загрозою з боку як регіональних, так і поза регіональних сил. Витоки цієї загрози вбачали у політичній, економічній, культурній та релігійній активності низки іноземних держав, перш за все Туреччини, Ірану, США, Китаю і Пакистану.

Таким чином, життєві інтереси Росії на Південному Кавказі були пов'язані з геополітикою і охоплювали економічну, військову і інші галузі, що і змушувало російських політичних лідерів притримуватись твердої політики заради власних інтересів у регіоні.

У 1990 р. було розпочато процес співробітництва НАТО з республіками Закавказзя. Саме в цей час Організація Варшавського Договору (ОВД) і Північноатлантичний альянс проводили обговорення Договору про звичайні озброєнні сили у Європі. Однією із ключових проблем Договору було так зване «флангове озброєння», розташоване на території Вірменії, Азербайджану та Грузії. В грудні 1991 року була утворена Рада північноатлантичного співробітництва. Ця організаційна зміна в НАТО призвела до встановлення більш тісних контактів з колишніми країнами – членами ОВД і новими незалежними утвореннями Південного Кавказу. У 1992 році колишні республіки Закавказзя стали членами РПАС (Рада Північноатлантичного співробітництва). В 1994 році Вірменія, Грузія та Азербайджан включились у проект НАТО «Партнерство заради миру».

У 1999 р. Грузія і Азербайджан, а у 2002 р. Вірменія приєднались до натовської програми «Процес планування і огляд». Грузія і Азербайджан, не задоволені рівнем партнерства з НАТО, неодноразово декларували свою готовність вступити в Північноатлантичний альянс. За допомогою альянсу ці держави пов'язують надії на вирішення етнічних та територіальних конфліктів на свою користь.

Європейський Союз у 90-х роках став одним із головних гравців на Південному Кавказі. Однак, на відміну від США, ЄС у своїй «кавказькій політиці» робить ставку не на військово-політичну, а на соціально – еко-

номічну сферу. Іншою пріоритетною направленістю ЄС є забезпечення стабільності у регіоні, а також повага та дотримання «європейських стандартів» в галузі прав людини і демократичних свобод. ЄС визнало незалежність Вірменії, Азербайджану і Грузії в грудні 1991 року. У 1994 році Парламентська Асамблея Ради Європи розглянула питання про перспективу взаємодії з Вірменією, Азербайджаном і Грузією. У 1995 році Рада ЄС прийняла проект «загальної позиції» по державам Південного Кавказу, в якому підкреслювалась необхідність усесторонньої допомоги колишнім республікам Закавказзя у будівництві демократичних інститутів. При цьому, декларуючи прихильність універсальним демократичним цінностям, ЄС був не готовим приймати в розрахунок етнокультурні особливості регіону.

В найбільшій ступені «європейський характер» своєї політики підкреслює Грузія з 1997 р. Парламент цієї держави прийняв «Концепцію укріплення стабільності суспільного життя, державного суверенітету і безпеки, відновлення територіальної цілісності Грузії». В цьому документі конструктивна роль європейських інститутів протиставлялась «імперській» політиці РФ. У 1999 році резидент Шеварднадзе проголосив європейську направленість грузинської зовнішньої політики як один із пріоритетів. На початку 1999 року Грузія була прийнята у Раду Європи, не дивлячись на існування двох міжетнічних конфліктів. Тим самим визнавався «європейський» демократичний характер колишньої радянської республіки Закавказзя. У жовтні 1999 року відбувся візит президента Грузії у Німеччину, де він був прийнятий не просто як глава держави, але і «архітектор єдиної Європи» і «нового мислення». Через рік Грузію відвідав федеральний канцлер Німеччини Г. Шредер. Європейська направленість стала однією з пріоритетних в зовнішній політиці Вірменії. В січні 1994 року відбувся візит глави Парламенту Вірменії Б. Аракчяна в Страсбург, а у вересні того ж року Вірменія взяла участь у засіданні сесії Венеціанської комісії Ради Європи. У 1996 році Вірменія перша із держав Південного Кавказу отримала статус особливого запрошеного в ПАРЕ (Парламентська асамблея Ради Європи). В майбутні роки представники Ради Європи критикували Вірменію за «неєвропейський» політичний стиль. Політики, а також суспільні діячі Вірменії відзначають прагнення європейських структур нав'язати незрозумілі вірменському соціуму уяви (толерантне відношення до сексуальних меншин, нетрадиційним релігійним общинам).

Критики з боку ЄС не залишили без уваги і владу Азербайджану. Визнаючи факти руху республіки у бік демократії, представники європейських структур давали критичну оцінку політичному процесу у Азербайджані. Вони відмічали багаточисельні факти порушення законодавства з боку чиновників всіх рівнів. Лідери республіки підкреслювали необхідність тісної інтеграції у ЄС по всім направленостям. У 1999 році міністр оборони Азербайджану А. Абієв заявив, що республіка «визнає себе складовим компонентом нової Європи».

В травні 1992 року на 90-й сесії Комітету міністрів Ради Європи було прийнято рішення про необхідність розширення відносин з Вірменією, Азербайджаном і Грузією. Незадовго до цього (30 січня 1992 року) незалежні Вірменія та Азербайджан стали членами зборів по безпеці та

співпраці у Європі. Цей крок дав початок миротворчій роботі ОБСЄ у Нагорному Карабасі. 24 березня 1992 року в рамках РБСЄ була сформована «Мінська група» у складі 9-ти країн (Росія, США, Франція, Німеччина, Італія, Швеція, Туреччина, Беларусь і Угорщина) по урегулюванню Нагірно-Карабахського конфлікту. З цього моменту без участі Мінської групи не проходить ні одне обговорення перспектив урегулювання вірмено-азербайджанського конфлікту. Нагірно-Карабахський конфлікт був прийнятий до уваги Організації об'єднаних націй. Треба відмітити, що, не дивлячись на регулярні зустрічі представників Мінської групи і існування великої кількості політичних проектів, вирішення конфлікту реального просування на шляху до урегулювання немає. Непримиренні позиції конфліктуючих сторін і криза довіри у відносинах між ними роблять неефективними зусилля міжнародних миротворців.

7 серпня 2008 р. Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун висловив своє занепокоєння у зв'язку з ескалацією конфлікту у Південній Осетії. Наступного дня, на прохання Росії, відбулася позачергова сесія Ради Безпеки ООН стосовно ситуації у регіоні. Однак ні це засідання, ні наступне, скликане на вимогу Грузії не дало позитивних результатів і дипломатам не вдалося досягти згоди щодо резолюції.

Отже, Південний Кавказ в політиці Росії був і залишається важливим суб'єктом її зовнішньополітичної діяльності. Його стратегічне значення, енергетичний потенціал та географічне розташування, безумовно не можуть залишитись без уваги Росії та її прагнення на встановлення свого лідерства та перевагу свого панування у цьому регіоні. Виходячи з аналізу подій, що відбулися у 2008 році, складно спрогнозувати перспективу розвитку цих відносин в майбутньому, але чітко можна стверджувати, що історичне минуле ще довго буде пов'язувати різні сфери відносин між Росією та Південним Кавказом. Саме в цьому, з точки зору Росії, повинен бути закладений фундамент для її співробітництва з закавказькими державами, Туреччиною і Іраном з метою урегулювання національно-територіальних конфліктів, досягнення великої політичної відкритості і передбачуваності у регіональній політиці, виключення передумов для суперництва і конфронтації на Кавказі, тероризму і організованої злочинності. При цьому особливу увагу варто звернути на економічне співробітництво, яке гарантує економічну безпеку всіх зацікавлених сторін.

Список використаних джерел

1. Арбатов А. Империя или великая держава? Новое время, – № 50, 1992, декабрь. – С. 20–21.
2. Арбатов А. Новые ракетные цели: хорошие измерения и стратегическая логика, // Независимая газета. – 1992, 1 февраля.
3. Арбатов А. Единая стратегическая оборонная инициатива: поможет ли это безопасности // Независимая газета. – 1992, 4 марта.
4. Зубов А. СНГ: цивилизованный развод или новая судьба? // Новое время. – № 36, 1992.
5. Алиев Г. Кавказский дом. История и современность. В сб.: Посткоммунистические демократические преобразования и геополитика в Закавказье (Южном Кавказе). – Тб., 1998. – С.70–72.

6. Уткин А. Мировой порядок 21 века. – М., 2001.
7. Накашидзе Д. М. Развитие связей государств Южного Кавказа с европейскими странами и международными организациями // Вестник. Политические науки. – 2003. – №4. – С. 41–46.

Осмоловская Е.Ю. Интересы России на Южном Кавказе и роль региона в международном сотрудничестве (90-е гг. XX – начало XXI в.)

Исследуются политика и интересы России по отношению к социальным, политическим, а также этническим проблемам Южного Кавказа в 90-х гг. XX-нач. XXI ст., анализируется роль региона в международном сотрудничестве.

Ключевые слова: Южный Кавказ, геополитика, зона интересов, конфликты, взаимоотношения, стратегическая безопасность, экономическая безопасность.

Osmolovska, O.Y. Russian interests in South Caucasus and the role of this region in international collaboration (the 90s of XX – the beginning of XXI century)

The politics and interests of Russia are examined in relation to the social, political and ethnic problems of South Caucasus in the 90s of XX – the beginning of XXI century; the role of the region is analyzed in terms of international collaboration.

Key words: South Caucasus, geopolitics, regional partnership, region of interest, conflicts, relations, strategic security, economic security.